

L'ambivalència del sotmetiment. Violència i gènere

Neus Campillo

UNA VIOLÈNCIA ESPECÍFICA

«És una llei política natural que els qui estan a sota de qualsevol poder d'origen antic, no comencen mai queixant-se del poder en si, sinó només del seu exercici opressiu. No han faltat mai dones que es queixassen dels maltractaments rebuts dels seus marits. I encara n'hi hauria moltes més si la queixa no fos l'estimulant més poderós per a repetir i augmentar aquests maltractaments. És això el que frustra tot intent de mantenir el poder i alhora protegir la dona dels seus abusos».¹

En aquest text de John Stuart Mill de 1869, en un assaig titulat *The subjection of women*, hi queda expressat de forma rotunda el caràcter de la violència contra les dones i la seua persistència malgrat els guanys i haver assolit moltes de les seues demandes, com ara el dret de ciutadania. Semblaria que tota la lluita feminista dels últims dos-cents anys hagués estat inútil quan sabem que no és així. En les societats occidentals les dones tenen un nivell de drets i de reconeixement social i polític

sense parió amb d'altres moments històrics i d'altres societats. Però per què no resulten anacròniques avui dia aquestes afirmacions de Mill?

La violència contra les dones s'expressa com una violència arrelada en el «domini sexual». És cert que cal referir-se al patriarcat com una estructura antropològica que fa possible i manté aquest domini, però també ho és que el patriarcat per si sol no descriu quins són els mecanismes pels quals la dona dominada interioritza la submissió. A la base del fet que les relacions entre dones i homes esdevinguen unes relacions de domini sexual que fan possible la «subjecció de les dones» hi ha el problema de la formació de la identitat sexual.²

Certament hi ha diferents formes d'explicar la violència contra les dones, però moltes no incideixen en la seua especificitat. Aquesta especificitat rau en les peculiars relacions que s'hi donen: són relacions de passió amorosa-sexual. Aleshores, els termes en què es produeix un pacte no segellat –com en els amants– o un contracte –com en el matrimoni– són bàsicament els de pactes i contractes sexuals.³ No negue que hi ha una estructuració simbòlica de les relacions de parentiu com a relacions patriarcals. Però al·ludir exclusivament a aquest nivell estructural i simbòlic, massa sovint sembla un *deus ex machina* com ara

Neus Campillo és professora de Filosofia a la Universitat de València. És autora, entre altres obres, d'*El feminisme com a crítica* (Tàndem) i *El descrèdit de la modernitat* (PUV).

invocar la «natura». Cal subratllar aquest aspecte de l'especificitat de la relació.

No hi ha un únic aspecte que pugui donar compte d'un problema complex que tanmateix pot resumir-se en un esquema molt elemental: els homes són els que mantenen la seua dona, esposa, exesposa, amant, examant, núvia, exnúvia, etc. Afirmar, com es fa de vegades, que també hi ha relacions violentes en les parelles homosexuals –que és cert– significa no veure el nucli del problema: l'aclaparadora estadística que fa de les dones «les víctimes» de la violència en les relacions. Certament, els infants també són víctimes en l'àmbit domèstic familiar, també ells són objecte d'abús sexual. Que s'haja fet més visible ara la violència de gènere no significa que no es donen altres tipus de violència, però tampoc que no es tracte d'una violència específica. Eludir altres tipus de violència no significa negar-los sinó limitar els termes de la reflexió a una forma específica de violència: la que sofreixen les dones per la seua identitat sexual. Es tracta de delimitar l'àmbit de les relacions entre els sexes i la violència pel gènere, i centrar-nos en la política sexual pròpia de la relació d'amor-passió i/o matrimonial en les relacions de parella heterosexual. En un doble sentit: la repercussió política d'allò privat-personal i l'estructuració de dominació antropologicosexual, la qual també té una vessant ontològica. Aquesta, com la diferència dels sexes, cal assumir-la en l'anàlisi de formació de la identitat. És a dir, la dominació masculina cal referir-la no sols a l'anàlisi d'allò que implica el patriarcat en les relacions estructurals dels parents sinó que també cal una anàlisi de la diferència dels sexes en la configuració de la subjectivitat i una anàlisi en termes de política sexual.⁴

Quan la filosofia s'ha ocupat de la diferència dels sexes, ho ha fet de múltiples maneres. Els discursos sobre homes i dones han format part d'una historicitat de la diferència dels sexes que ha posat en relleu que el supòsit antropològic de «dominació masculina» canvia en els diferents discursos. De manera que, si bé és cert que la major dificultat per a eradicar aquesta violència rau en el fet que la dominació masculina és una dominació simbòlica, arrelada de tal manera en els costums i les tradicions que sobreviu a tots els intents d'instaurar normes, lleis o drets, que la canvien, també ho és que les relacions de gènere canalitzen la dominació de diferents formes. La lluita contra els prejudicis i els costums ancestrals que representà la Il·lustració és cert que va possibilitar reformulacions del patriarcat i, consegüentment, de les relacions entre els sexes. La conceptualització que en resultà donà lloc a un model de «misogínia romàntica», molt present en l'educació sentimental i afectiva d'occident, en la construcció de la «ficcio domèstica» i de les formes de manifestació del desig i l'amor passió.⁵

És ja un tòpic en la literatura feminista al·ludir i criticar la conceptualització romàntica que exalta «allò femení» i les dones com a objecte de desig. Però no es pot eludir, ja que, amb variants, hi ha una pervivència fins avui de l'objectivació de les dones que fa dir a una jove del segle XXI: «Crec que és important que els mitjans de comunicació s'adrecen a la dona, i sobretot com a dona del segle XXI, però el que no es pot fer és dirigir-se a les adolescents com si fossen objectes que cal emmotllar perquè agraden als homes i facen aquest paper en la societat. I per a més *inri*, pretendre d'emotllar-les novament quan comencen a ser adultes perquè siguin independents,

autònomes, després d'haver-les emmotllades per al contrari».⁶

Que una adolescent del segle XXI faci aquestes afirmacions denota fins a quin punt la construcció de la dona com a objecte per als homes està arrelada en l'imaginari de la nostra societat, que sembla reproduir-se de forma automàtica més enllà dels mitjans tècnics o educatius a l'abast.

Però hi una cosa clara, el fet que pugui haver-hi una apreciació que això és així, significa també que alguna cosa està canviant. El model dominador sempre ha estat qüestionat històricament de forma diversa. S'ha donat la crítica d'aquest model al mateix temps que les noves formes de reproduir-lo.

LLUITA PEL RECONeixEMENT I RELACIONS ENTRE ELS SEXES

«Les pretensions ontològiques i morals han primat sobre les econòmiques en el sotmetiment de les dones pels mascles de l'espècie». El clàssic discurs de Simone de Beauvoir, que ben bé podria semblar tronat, encara serveix per a situar d'una manera clara el problema.⁷ El domini que és dona en les relacions entre els sexes no és un domini econòmic sinó sexual. I és aquest el que vehicula les pretensions ontològiques que converteixen les dones en «allò altre» mentre que els homes s'afirmen com «el subjecte». La dependència de les dones s'ha mantingut, sobretot, gràcies a aquesta construcció simbòlica que essencialitza els gèneres i els dota d'una jerarquia i d'una gradació en què les dones són conceptualitzades com a «allò altre», com la feminitat, com una identitat genèrica que sempre s'imposa a la individualitat. La individualitat els és

vetada perquè sols hi ha referència al genèric com a allò femení que fa «idèntiques» totes les dones. En canvi, el genèric masculí funciona d'una altra manera, forma un «espai dels iguals» que mediatitza el genèric i fa possibles les individualitats.

La clàssica dialèctica de la lluita pel reconeixement que busca afirmar cada consciència afirmant-se com una llibertat enfront de l'altra que també demana llibertat es compleix en les figures del domini (el senyor) i la servitud (l'esclau). El problema de les relacions entre els sexes és que la figura del domini i la figura de l'esclau no tenen reciprocitat. Mentre que la fenomenologia de la dialèctica hegeliana descriu l'experiència que l'esclau fa de si mateix com a essencial i l'experiència de l'amo com a inessencial, el reconeixement entre els gèneres no respon a aquesta dialèctica. De manera que no hi ha reciprocitat, l'esclava no es torna «essencial».

Però què és el que fa impossible que es done reciprocitat en el reconeixement? Per què hi ha un límit a una dialèctica que pogués fer possible convertir l'esclava dominada en essencial enfront de la inessentialitat de l'amo? Perquè no hi ha superació de la dialèctica domini-esclavitut en uns termes que farien possible que el «treball» de l'esclau li proporcionàs l'afirmació de si mateix com a autoconsciència. Perquè en un model de dialèctica i lluita pel reconeixement l'amo gaudeix dels fruits i l'esclau transforma els fruits. Aquesta acció de l'esclau fa possible que l'esclau esdevinga essencial. Però no hi ha uns tals pressupòsits en la diferència entre els sexes i la seua lluita pel reconeixement. La dona no arrisca la vida com el guerrer, no transforma el producte com l'esclau, ella reproduceix la vida. La superioritat és atorgada no al que

engendra sinó al que mata, a qui s'afirma en l'existència des de la creació de valors propis.⁸

A això s'afegeix el problema de com s'interioritza el sotmetiment. El poder no sols domina des de l'exterior sinó que també forma el subjecte. El poder forma part d'allò que som en la nostra existència. El problema d'aquesta interiorització del domini que com a poder ens forma com a subjectes, que és condició de la seua existència, introdueix una paradoxa que encara és més complexa pel fet d'introduir la vessant de gènere.⁹ Però, seguint amb el problema de la falta de reciprocitat en el reconeixement, semblaria una descripció excessivament arrelada en la formació de la identitat en l'experiència que fa la consciència de si mateixa. Cal, doncs, també, fer la pregunta de quines són les estructures de les relacions. L'explicació antropològica del simulacre cultural de l'ordre patriarcal de la diferència entre els sexes indaga en aquest ordre arbitrari de les coses que es presenta com a necessari-natural.¹⁰

DOMINACIÓ MASCULINA I SUBJECCIÓ FEMENINA

La rellevància de la interpretació antropològica del «domini masculí» rau no sols a posar en relleu que es tracta d'una dominació mantinguda pel costum i interpretada com a «natural», sinó també a fer evident la imposició simbòlica en les relacions de dominació ja que les capacitats dels dominats s'estructuren com submissió-sotmetiment. La manera com s'assimila la dominació respon a la construcció androcèntrica dels sexes, la característica biològica dels quals, «donada» com a sexe biològic, vehicula la

construcció. De manera que, no la biologia, sinó la cultura «és destí». Com afirma Bourdieu, «la força especial de la sociodicea masculina procedeix del fet que acumula una doble operació: legitima una relació de dominació inscrivint-la en una naturalesa biològica que és en ella mateixa una construcció social naturalitzada».¹¹ Però la contundència de l'anàlisi etnogràfica i antropològica, tot i ser aclaridora, no pot convertir-se en l'única explicació. Cal considerar també les anàlisis històriques que la limiten. L'explicació antropològica, d'alguna manera, converteix «la necessitat de l'arbitrarietat de la dominació masculina en un transcendent històric mancat d'historicitat».¹² No és que la historicitat de la diferència dels sexes represente l'única manera de contrarestar la necessitat, però sí que és cert que aporta un discurs que problematitza, si més no, allò indefugible del destí natural que l'antropologia torna en destí «cultural».

Malgrat la necessitat ineludible que sembla constatar-se des de l'antropologia i el paper –sens dubte arrelat– del «destí» marcat per a les dones en les societats tradicionals i modernes, no és cert –com per altra banda afirma Bourdieu– que no hi haja hagut necessitat de legitimar la dominació: «La força de l'ordre masculí es descobreix en el fet que prescindeix de qualsevol justificació: la visió androcèntrica s'imposa com a neutra i no sent la necessitat d'enunciar-se en uns discursos capaços de legitimar-la».¹³ Es pot constatar que històricament sempre s'han donat discursos justificadors de la dominació masculina i de la desigualtat entre els sexes, la qual cosa fa pensar que la seua imposició no és tan «natural» perquè, si ho fos, no s'hauria buscat legitimar-la. Això vol dir que hi ha més aviat una historicitat

de la diferència dels sexes, amb relacions canviants entre els homes i les dones en la forma de l'exercici del domini. Ara: aquest domini és sempre domini masculí i, en aquest sentit, l'explicació de Bourdieu és encertada. Però, a pesar de tot, persisteix la pregunta de per què aquest ordre ha necessitat justificacions legitimadores.

A més a més, no sols hi ha discursos legitimadors i productors de la ideologia de la dominació masculina sinó que aquesta, per a perpetuar-se i reproduir-se, ha necessitat els «pactes patriarcals», necessita «mecanismes d'autodesignació dels barons per a marcar la pertinença al conjunt dels dominadors».¹⁴ El problema és que l'estructuració de les relacions patriarcals condiciona i fa possible que la vinculació d'un individu al seu genèric siga distinta quan el genèric es masculí o femení. De manera que el «destí natural» del domini va constituint-se mitjançant interrelacions entre aquells que formen part del genèric masculí com un genèric que té poder. L'autodesignació del conjunt dels barons es fa possible per referència a un espai comú identificat com el genèric «les dones». Els pactes entre els barons com a pactes patriarcals fan possible que cadascú d'ells interioritze la dominació en un sentit genèric. La seua vinculació simbòlica als dominadors es fa amb la referència a un conjunt que té poder com a grup genèric i que es desmarca del conjunt d'aquelles que constitueixen un espai simbòlic d'allò que no ha de ser el baró. La violència està arrelada en la mateixa constitució dels genèrics en tant que el masculí es caracteritza per assignar espais i tenir poder, i el femení és un referent de negació, és «allò altre», que ells no són. Les dones apareixen com un espai practicosimbòlic constituït com el revers del conjunt dels barons i

elles formen a la vegada un espai simbòlic d'indistinció. És a dir, des dels barons, les dones són *la dona*, una identitat femenina que ells no són i que és com un *topos*, un espai d'aquelles que són idèntiques. Com afirma Cèlia Amorós: «El *topos* així constituït, i que produeix en virtut d'aquesta mateixa constitució un efecte pseudosintètic en el conjunt serialitzat dels barons, és *la dona*. Doncs bé: aquest *topos* constituït com a lloc practicosimbòlic resulta ser objecte de violència en aquest nivell d'anàlisi, *com a efecte del mode mateix de la seua constitució*, en tant que revers del sistema d'autodesignació dels barons com a tals».¹⁵ El problema és, doncs, que l'efecte de la pertinença a un grup heterodesignat, no autodesignat, és ja en si mateix un acte generador de violència. És en aquest punt on es veu clarament la necessitat política de l'autodesignació, de canviar les relacions entre els sexes per a evitar la violència i és també on es veu la necessitat d'afirmació de les dones com a genèric. L'autonomia individual és una condició necessària però no suficient per a evitar la violència contra les dones. Una dona individual sempre estarà en condicions de ser maltractada mentre les dones genèricament ho siguen, ja que és la pertinença al genèric el que l'ha feta susceptible d'aquesta violència específica: una violència masclista fruit de la dominació masculina.

En conseqüència, cal fer polítiques feministes encara que sembla que hi hauria una «necessitat natural» o «un transcendent antropològic» pel qual la dominació masculina estaria tan fortament arrelada que constituïria l'ordre de les coses... Però la política de les dones, els feminismes, posa en relleu que, malgrat la força dels discursos de legitimació de la dominació masculina,

hi ha hagut també la força dels pactes entre dones, s'han fet presents històricament les vindicacions feministes i la subversió, la voluntat de canviar les regles de la tribu.

PODER, SUBJECTIVITAT I GÈNERE

Però, si tornem al problema de la formació de la identitat, es fa palès que la subjectivitat es construeix bo i assumint el desig sexual des de la submissió. La conceptualització d'«allò femení» i «allò masculí» hi té, també, un paper central.¹⁶

Des de Mary Wollstonecraft a John Stuart Mill el feminisme clàssic ja s'adonà de la rellevància de la formació de la identitat de les dones des d'un model d'«allò femení» on la submissió és part essencial de l'atractiu sexual i personal. Si, a més a més, s'entén que aquest atractiu és consubstancial a la identitat femenina, mentre que sols és accidental en la formació de la identitat masculina, tindrem un exemple de discursos que fan palès que és impossible eliminar (superar) la figura de l'esclau sense fer un canvi en la formació mateixa d'allò femení. És a dir, sense canviar les relacions entre els sexes i les normes de gènere. No es dóna reciprocitat en el reconeixement perquè no pot donar-se, perquè la diferència dels sexes és una diferència en la qual el domini d'un sexe sobre l'altre marca la diferència.

I a més a més, els discursos de la impossibilitat de la igualtat en l'amor ho corroboren. La perspicàcia de Nietzsche en veure aquest aspecte rau a afirmar de manera rotunda:

mai no admetré que pugui parlar-se de drets iguals de l'home i de la dona en l'amor: no

hi ha tal igualtat de drets. L'home i la dona entenen cadascun una cosa diferent per amor, i una de les condicions de l'amor entre els dos sexes és que als sentiments de l'un no corresponen en l'altre sentiments idèntics. Allò que la dona entén per amor és claríssim: abandó complet en cos i ànima (no sols abnegació) sense miraments ni restriccions. A la dona l'averkonyiria i l'espantaria, per contra, una entrega subjecta a clàusules i restriccions. Atesa aquesta mancança de condicions, el seu amor és una veritable fe, la seua única fe. L'home, quan estima una dona, li exigeix aquest amor, i pel mateix fet d'exigir-li'l, es troba a cent llegües lluny de la hipòtesi de l'amor femení; suposant que hi haja homes que senten la necessitat d'aquell abandonament complet, aquests homes no són pas homes. Un home que estima com estima una dona esdevé esclau; però una dona que estima com estimen les dones resulta una dona de cap a peus.¹⁷

La identitat de la dona en el sotmetiment és la realització autèntica del genèric. La terrible veritat es desemmascara en afirmar tan rotundament que la identitat femenina és una renúncia als drets personals, és acceptació de la condició de propietat d'altri, que la renúncia i l'entrega formen part d'allò que «una dona és» o, millor dit, d'allò que desitja, un desig de «fondre's en la idea de propietat i possessió». La lògica del desig no sap de contractes socials ni de recerca de justícia. És un altra lògica.

És cert que els mecanismes de sotmetiment i poder formen l'existència dels subjectes, de tot procés de subjectivació i són condició de la seua existència i de la trajectòria del seu desig. Però els discursos que legitimen la diferència dels sexes com una desigualtat en l'amor legitimen i vehiculen

aquesta formació psíquica de dominació, i hi introdueixen mecanismes de poder genèricament constituïts i li donen una traducció de política sexual.

Els mecanismes psíquics de poder són fonamentals per a aclarir la violència contra les dones perquè formen, constitueixen el subjecte. De manera que aquests no interveuen sols des de l'exterior sinó des de l'interior del subjecte. En poques paraules, el subjecte existeix com a poder des del sotmetiment.¹⁸ D'ací l'ambivalència del sotmetiment. El subjecte es forma en la subjecció.

He al·ludit abans a la lluita pel reconeixement, a la formació de la «consciència desgraciada» en tant que es constitueix una autocensura. Aquest model introdueix el poder de l'amo respecte de l'esclau. Però, en la formació de la identitat subjectiva apareix la figura del domini com externa i distinta del dominat. En la nova figura de la «consciència desgraciada» el domini s'interioritza. Aquesta és una consciència la identitat de la qual es forma per mecanismes de regulació i repressió que fan possible que el poder siga intern.

És important donar compte d'aquest fenomen de l'ambivalència del sotmetiment per mitjà del qual es constata que no sols ens oposem al poder com a subjectes sinó que la mateixa forma de constituir-nos depèn del poder i això d'una manera radical en tant que la dependència ho és en el nivell de la pròpia existència. La idea que les dones no sols viuen en el patriarcat sinó que el patriarcat viu en elles o la de la complicitat de les víctimes arranca d'aquí. Però és cert que aquesta explicació de l'ambivalència del sotmetiment és general per a la formació de tot subjecte més enllà del gènere. El desig ens forma des de vincles que creen el sotmetiment en la nostra exis-

tència. Ara bé, malgrat això, en el cas de les dones a més d'aquests mecanismes psíquics, hi interveuen els específics per sexe.

No ens hauria d'estranyar, doncs, que des del feminisme es pose en qüestió l'amor com una ideologia justificadora del domini de les dones.¹⁹ És per això també que fer front a la violència contra les dones no és un problema només de lleis sinó també personal i polític, en tant que «allò personal és polític».

Encara que no siga tan sols polític, tot i ser-ho, sinó de subversió de la identitat, tampoc significa que per això el «crit» eticopolític dels feminismes siga silenciats –perquè es tracta d'un crit que fa de la subversió de la identitat (d'allò personal) un problema polític. El problema, doncs, és clar que es relaciona amb la manera com el poder ens forma com a subjectes, però també amb la manera com es poden reestructurar les normes de gènere que ens constitueixen com a subjectes conformats per elles.²⁰

SUBVERTIR LA IDENTITAT, IMPUGNAR EL DOMINI

Si per al manteniment de la dominació masculina hem vist que calen els pactes entre el conjunt dels dominadors, els pactes patriarcals, és clar que la subversió, conjurar el destí ineluctable passa pels pactes entre aquelles que han estat heterodesignades. Dit en termes clàssics, l'autonomia de la dona individual, l'afirmació de la seua llibertat, implica trencar la identitat genèrica que la configura en un «espai de les idèntiques» i articular, fer possibles pactes per a constituir un espai de «les iguals», de les dones com a individualitats.

Però és això possible? I, d'altra banda, és desitjable? S'arrisquen a una transformació de les identitats en les quals el sexe (i l'amor) no siga rellevant? No és rellevant el sexe, i l'amor, si falta el component de la submissió? Fins a quin punt aquesta estructuració formada en la submissió és necessària en la psicologia de la dona adulta maltractada de manera física o psicològica i no sols en un sentit simbòlic de pertinença al genèric? És a dir, quan una dona no pot ni fer una narració sobre ella mateixa sense que aparega l'element de dependència i submissió a un baró, com podem parlar d'eliminar la violència si no és a costa d'eliminar-se ella mateixa?²¹

S'ha destacat la rellevància de la violència simbòlica i les dificultats d'eliminar-la. És per això que el problema de lluitar contra la violència de gènere no és un problema de situar les dones en el paper de «víctimes» i planificar assistència a les víctimes. El problema és integral, però, i sobretot és un qüestionament de la imposició d'unes rígides normes de gènere.

Encara que «allò personal és polític», ho és amb una lògica diferent de la lògica de la política de la representació. «Allò personal és polític», però «és personal». Per consegüent, és aquest àmbit de la identitat subjectada el que comporta un tractament del problema distint i una política diferent. Com fer possible l'articulació dels dos nivells és, doncs, la tasca de les polítiques feministes.

La rellevància del factor de domini sexual no és subscrit per tots els feminismes i molt menys pels antifeministes o els misògins, homes o dones. Les raons són diverses. Des de la misogínia, senzillament, no es veu que hi haja cap domini entre els sexes, i si es donava, més aviat seria la imatge de la dona dominadora, la mare castradora. Des

d'alguns feminismes hi ha el rebuig que es victimitze les dones i sols se les veja des d'aquesta submissió de la identitat. Però el fet incontrovertible que hi ha una violència específica per sexe i que els assoliments socials i polítics no l'atenuen, dóna compte del fet que la dominació masculina està arrelada, més enllà de les estructuracions socials, en estructuracions simbòliques. I la violència simbòlica és una base estructuradora del llenguatge i de l'acció. D'ací l'enorme dificultat per a canviar-la. Malgrat això, la possibilitat de la llibertat és una necessitat per a les dones. Reestructurar les pautes de gènere que ens han estat imposades no significa renunciar a l'amor ni a la passió sexual. L'hegemonia d'una heterosexualitat marcada per la violència contra les dones fa necessari subvertir-la.

Cal buscar alternatives diverses i construir una esfera pública en la qual la pluralitat de les opcions del feminisme, malgrat que polemitzen entre si, proposen alternatives, cerquen no sols polítiques de representació sinó que creen també una cultura crítica.

És a dir, si la violència contra les dones és una violència de gènere i no sols és una violència física sinó sobretot estructural i simbòlica, l'única alternativa possible és una cultura de resignificació del llenguatge i l'acció que la fa possible. Això vol dir que és prioritària l'afirmació de les dones des de la seua llibertat, el desenvolupament en tots els camps possibles de les dones com a genèric. Sols des del reconeixement del genèric és possible subvertir la identitat sotmesa. Sols des de la creació d'una ciutadania que signifiqui participació en l'esfera pública i eliminació de tots aquells discursos en què les dones apareixen com a dominades.²²

Calen, doncs, polítiques de pactes entre les dones que afecten el nucli mateix de la formació de la identitat, per eliminar la subjectivació des del sotmetiment; polítiques i actituds que qüestionen tot plegat. Sense oblidar que la ciutadania no és sol un problema de representació sinó de subvertir la identitat i conjurar el domini. □

1. John Stuart Mill i Harriet Taylor Mill, *Ensayos sobre la Igualdad sexual*, Barcelona, Península, 1973, pp. 172-173. [N'hi ha una edició recent en la col·lecció «Feminismos», Madrid, Cátedra-Instituto de la Mujer-Universitat de València, 2002.]
2. El terme «subjecció» és utilitzat expressament en referència a dues qüestions: el títol de l'assaig de Mill, «The subjection of women», que s'ha traduït com «La subjecció de la dona», però que de vegades es tradueix per «l'esclavitud», i la referència al fet que el subjecte es constitueix des de la subjecció, tal i com al·ludiré més endavant.
3. No és possible donar compte de tota la literatura, feminista o no, relativa a les anàlisis del «patriarcat» i la discussió sobre la pertinència o no d'utilitzar aquest terme. Per això remetria a AADD, *10 palabras clave sobre mujer* (Cèlia Amorós, dir., Pamplona, Verbo Divino, 1995). En aquest llibre se'n dona bibliografia pertinent, així com un aclariment d'aquest i altres conceptes clau en les investigacions sobre la diferència dels sexes. Quant al concepte de «patriarcat», en concret, Luisa Posada Kubisa en fa una anàlisi molt acurada. Hi destaca la distinció entre «un patriarcat de coerció» i el «patriarcat de consentiment». Vull obviar aquestes precisions terminològiques, tot i que en la meua reflexió queden clares les al·lusions a com es dona una redefinició del patriarcat.
4. Entendre que hi havia una política sexual va ser la característica del feminisme radical dels anys 60-70 del segle xx. El 1969, el llibre de Kate Millet *Sexual Politics* n'és una prova.
5. Aquest aspecte té especial rellevància en un pensador com ara J. J. Rousseau, que va tenir una gran influència en l'educació sentimental i política durant tot el segle XIX. Vegeu Rosa Cobo, *Fundamentos del patriarcat moderno. Jean Jacques Rousseau*, Madrid, Cátedra-Instituto de la Mujer-Universitat de València, 1995.
6. Redacció d'una jove de 2n curs de Batxillerat. Vegeu G. Satre, «La no percepció de la violència contra las mujeres», en «Seminario Balances y Perspectivas de los estudios de las mujeres y del género», *Debate* (Instituto de la Mujer) núm. 40, Madrid, 2003, pp. 178-185. En aquest article es fa una anàlisi del problema de la permissivitat social de la violència contra les dones i la manera com els xiquets i les xiquetes interioritzen pautes de conducta que porten a assumir la situació violenta contra les joves com a acceptable.
7. Simone de Beauvoir, *Le deuxième sexe*, París, Gallimard, 1949. [*El segundo sexo*, Madrid, Cátedra-Instituto de la Mujer-Universitat de València, Col. «Feminismos», 1999.] Les al·lusions als autors clàssics sempre semblen controvertides, i no sols en el feminisme. Però sabem que el diàleg amb la tradició proporciona constantment noves formes per a pensar la nostra actualitat i, encara només fos per això, caldria tornar una vegada i una altra sobre els clàssics.
8. No podem entrar en l'anàlisi del que significa la dialèctica hegeliana de la figura de «la consciència desgraciada», que significarà una interiorització del l'esclau en la figura de l'estoïcisme: per dir-ho breument, la por a la mort es resoldrà en la interiorització de l'angoixa.
9. Vegeu Judith Butler, *Mecanismos psíquicos del poder. Teorías sobre la sujeción*, Madrid, Cátedra-Instituto de la Mujer-Universitat de València, 2001. L'autora, partint de Hegel, Nietzsche i Freud, incorpora la teoria del poder de M. Foucault per assajar una teoria de la psique que abordaria el problema, que aquest autor assenyala però no desenvolupa, de com el poder forma el subjecte.
10. José Lorite Mena, *El Orden Femenino: origen de un simulacro cultural*, Barcelona, Anthropos. Com es tracta d'un article assagístic, deixo de banda totes aquelles controvèrsies entre paradigmes filosòfics, antropològics i psicològics que han intentat donar explicacions i comprendre el patriarcat i la interiorització psicològica per part de la subjectivitat de la dona d'aquest ordre simbòlic que l'aliena. Per citar només una controvèrsia clàssica, la polèmica entre el feminisme existencialista de Simone de Beauvoir i el feminisme estructuralista de Juliet Mitchel, que als anys setanta va fer una crítica a l'ontologia existencial des de la psicoanàlisi. Juliet Mitchel, *Psicoanálisis y feminismo*, Barcelona, Anagrama, 1975. Per a una clara exposició del debat, vegeu Cèlia Amorós, *Hacia una crítica de la razón patriarcal*, Barcelona, Anthropos, 1985.

11. Pierre Bourdieu, *La dominación masculina*, Barcelona, 2000, p. 37.
12. Julia Varela i Fernando Alvarez Uría, «Sociología del género: Algunos modelos de análisis», *Archipiélago*, núm. 30.
13. Pierre Bourdieu, cit., p. 22
14. Cèlia Amorós, «Violencia contra las mujeres y pactos patriarcales», en Virginia Maqueira i Cristina Sánchez, comps., *Violencia y sociedad patriarcal*, Editorial Pablo Iglesias, p. 40. Amorós pren l'anàlisi de la *Crítica de la raó dialèctica*, de J. P. Sartre, on aquest explicava que la dialèctica hegeliana de l'amo i l'esclau necessitava la dinàmica de les relacions dels amos entre si per a ser concloent.
15. Cèlia Amorós, loc. cit., p. 43.
16. La psicoanàlisi ha fet un treball incommensurable en aquesta aspecte. Ahora, també des del seu camp, hi ha diferents parers i controvèrsies.
17. F. Nietzsche, *La Gaya Ciencia*, paràgraf 363, ed. de Palamus, Barcelona, 1979, pp. 222-223. Cal assenyalar que la concepció de la dona i de la feminitat en Nietzsche és molt més complexa del que aquest fragment aïllat podria transmetre. Vegeu Elvira Burgos Díaz, «Afirmando las diferencias: el feminismo de Nietzsche», *Asparkia, Investigación Feminista*, Universitat Jaume I de Castelló, núm. 11, 2000, pp. 77-93.
18. Aquest és un tema investigat des de la perspectiva de Michel Foucault en *Vigilar y castigar. Nacimiento de la prisión*, Madrid, Siglo XXI, 1994, i en *Historia de la sexualidad*, Madrid, Siglo XXI, 1997.
19. Vegeu Anna G. Jónsnadóttir, *El poder del amor. ¿Le importa el sexo a la Democracia?*, Madrid, Cátedra-Instituto de la Mujer-Universitat de València, 1993. L'autora defensa la tesi que, en les societats contemporànies avançades, ni la dependència econòmica ni la divisió desigual del treball hi són l'eix central de la dominació sobre les dones. Aquesta es dóna en l'amor humà, la cura, etc., i els resultants d'aquestes activitats. Sosté que el «nucli de la dominació masculina rau en la mateixa relació sexual, no sols en les relacions íntimes de parella sinó en un similar intercanvi desigual d'atencions i plaer que es dóna entre homes i dones en altres contextos: en el treball, en la política etc.» (p. 51).
20. Per a una anàlisi de la filosofia de Judith Butler entorn d'aquest tema, vegeu Elvira Burgos Díaz, «Hacia la libertad. Contra la violencia. La apuesta de Judith Butler», en Domingo García Marzá i Elsa González (eds.), *Entre la ética y la política. Éticas de la sociedad civil*, Universitat Jaume I, Llibre Electrònic, Col. e-Humanitats, núm. 1, Castelló, pp. 750-768.
21. Em referesc al problema de la violència contra les dones i a la dominació masculina. Però és clar que el problema de subvertir la identitat i impugnar l'ordre del domini és un problema general. Si estem constituïts pel sometiment, com és possible no ser dominats? D'ací la proposta de subvertir el domini.
22. Sonia Reverter ha fet un acurada anàlisi de les relacions entre capital social i violència de gènere, en la qual ha posat de manifest que amb polítiques assistencials no es pot lluitar contra una violència com la de gènere. Caldria, segons Reverter, «generar espais per a l'acumulació de capital social. Han de ser polítiques que es basen en l'empoderament i en la construcció de l'agència». Sonia Reverter, «Capital social y violencia de género», en Domingo García Marzá i Elsa González (eds.), *Entre la ética y la política. Éticas de la sociedad civil*, Universitat Jaume I, Llibre Electrònic, Col. e-Humanitats, núm. 1, Castelló, pp. 794-808.

L'ESPILL

SUMARI

1 Editorial

6 Què fou la revolució del Tercer Món?
Clifford Geertz

22 Els fantasmes de Karl Marx i Edward Abbey.
Desigualtat social i destrucció del medi ambient
als Estats Units
Michael D. Yates

33 L'hispanisme al servei de l'Estat:
la fi d'un projecte imperial
Joan Ramon Resina

47 Aproximació a Ernst Tugendhat
Jaume Urgell

VIOLÈNCIA DE GÈNERE: L'INFERN A CASA

59 Violència de gènere, subjecte femení
i ciutadania
Anna Aguado

69 L'ambivalència del sotmetiment
Neus Campillo

79 La violència de gènere en els mitjans
de comunicació
Joan M. Oleaque

DOCUMENTS

- 87 Tot desembolicant la meua biblioteca
Walter Benjamin
- 94 «*Ce qui n'a aucun intérêt*»
(Debat sobre les llengües al Senat francès)

-
- 104 «Nacionalitat històrica»
Albert Girona
- 115 La involució de la dreta valenciana
Josep Vicent Boira
- 127 Enigma del passat i incògnita del futur
Josep-Antoni Ybarra
- 138 La indústria del xafardeig televisat
Julio A. Máñez

NOTES

- 147 Elkarbide: Un manifest per la pau i el diàleg al País Basc
- 152 El moment present de l'economia valenciana
Ernest Reig

LLIBRES

- 159 L'obligació de recordar i perdonar
Daniel Arenas
- 163 Metafísica experimental
Jesús Navarro

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

Tot desembolicant
la meua biblioteca

Walter Benjamin

Debat sobre les llengües
al Senat francès

«Nacionalitat històrica»

Albert Girona

La involució
de la dreta valenciana

Josep Vicent Boira

Enigma del passat
i incògnita del futur

Josep-Antoni Ybarra

Economia valenciana, ara

Ernest Reig

Què fou la revolució
del Tercer Món?

Clifford Geertz

Els fantasmes de
Karl Marx i Edward Abbey

Michael D. Yates

L'hispanisme
al servei de l'Estat

Joan Ramon Resina

Aproximació a
Ernst Tugendhat

Jaume Urgell

Violència de gènere:

l'infern a casa

Anna Aguado,

Neus Campillo,

Joan M. Oleaque

La indústria
del xafardeig televisiu

Julio A. Máñez

Llibres

Daniel Arenas,

Jesús Navarro